

ELS DIARIS D'EMILI GÓMEZ NADAL
ANNA ESTEVE
Grup d'Estudis de Literatura Contemporània.
Universitat d'Alacant.

1. INTRODUCCIÓ: EMILI GÓMEZ NADAL I ELS SEUS QUADERNS

Potser, en un país *normal* —des del punt de vista cultural, i també polític— disposaríem d'una biografia ben documentada que donés a conèixer la figura d'Emili Gómez Nadal (València, 1907- Valença d'Agen, 1993) i expliqués la seua trajectòria personal, política i literària, ja que «resulta paradigmàtica, i fins a cert punt representativa de les apories, esperances i frustracions d'una època que ens ha marcat profundament» (MUÑOZ 2008). Les darreres publicacions del grup de recerca de literatura contemporània de la Universitat d'Alacant: *La biografia a examen* (PAM, 2015) i *Aproximació a l'altre* (John Benjamins, 2015), assenyalen, precisament, aquest dèficit de la literatura catalana respecte al gènere biogràfic —més accentuat en l'àmbit valencià—, que en els últims anys estan mitigant autors —periodistes, concretament— com Agustí Pons¹ i Xavier Serra.²

Mentre la biografia arriba, recomanem l'excel·lent resum biogràfic³ que Francesc Pérez Moragón ofereix en el pròleg de l'edició del

1. El professor Balaguer (2016) ha estudiat precisament aquesta aportació biogràfica de Pons.

2. Vegeu els tres volums que ha publicats fins ara amb el títol *Biografies parcials* (2009, 2011 i 2015).

3. Un resum molt succint seria aquest: l'historiador Emili Gómez Nadal va treballar a Madrid durant el 1928 i 1929 en la preparació del doctorat i és allí on, segons confessa, va descobrir la seua identitat com a valencià i catalanoparlant i des d'on escriu la primera col·laboració en la revista *Cultura Valenciana*. De tornada a València, fou un dels principals promotors d'Acció Cultural Valenciana (1930) i col·laborà en el diari *Acció Valenciana* (1930-31). Paral·lelament, el 1930 és nomenat professor auxiliar temporal a la facultat. La vida política, però, l'interessà més que l'acadèmica i així

llibre *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, en què el professor de la Universitat de València i el fill de Gómez Nadal recuperen diferents quaderns escrits durant gairebé onze anys (entre setembre de 1977 i desembre, de 1988), tot i que sabem que aquesta pràctica es remunta a molts anys abans —com a mínim al 1943—,⁴ però no s'hi han conservat els quaderns corresponents.

Aquests diaris constitueixen una mostra excepcional d'allò que es defineix com a diari íntim. Una etiqueta que sol aplicar-se únicament —almenys en les nostres latituds i al llarg del segle XX—⁵ a les edicions pòstumes, en les quals l'escriptura no es veu limitada o autocensurada per l'horitzó de la publicació i, per tant, acostumen a dur implícit el problema moral sobre aquesta decisió per part dels hereus.

Són obres que, quan es donen les circumstàncies, tenen alguna cosa d'extraordinària que no trobem —si més no, amb la mateixa intensitat i nitidesa—, en dietaris publicats pels autors. Hi ha una autenticitat, un vigor, una veritat incomparable, que commou i fascina el lector. Un atractiu, al capdavant, que no podem deslligar de l'efecte que provoca en el lector saber-se un *voyeur*, un intrús que transita per territoris privats a través d'uns textos no gaire manipulats per l'autor.

participa en la fundació de l'Agrupació Valencianista Republicana (1930) i en fou membre del comitè polític. Així mateix, participà en les negociacions que conduïren a Les Normes de Castelló l'any 1932, i fou un dels primers signants. Col·laborà també en la revista *El Camí* amb escrits de crítica cinematogràfica, opinió política, ressenyes, etc. Durant l'estada a París (1933-34) s'adhereix al moviment comunista i després de 1936 s'integra al Partit Comunista d'Espanya, però es manté la relació amb el valencianisme i escriu en *La República de les Lletres* (1934-36). L'any 1937 ocupa diferents càrrecs a la Universitat de València i es fa càrrec de la càtedra vacant d'Història de la Cultura. En esclatar la guerra civil marxa a França, on treballa en el comitè de suport als exiliats, així com també participà en la xarxa de la Resistència durant l'ocupació nazi. Amic, entre altres, de Josep Renau i Manuel Sanchis Guarner, qui l'animarà a publicar l'assaig *El País valencià i els altres* (1972).

4. En l'anotació de 22 de juny de 1980 diu: «La agenda-diari mantinguda des de fa trenta-set anys i mig no té cap sentit. On aniran tots aquests dífuit quaderns? Li arribaran al fill?» (2008: 245)

5. Com sabem, aquest tipus de diaris no abunden en la nostra literatura, llevat d'algunes excepcions ben notables com les *Confessions i quaderns íntims* de Rosa Leveroni (1997), editats per Enric Pujol i Abraham Mohino, o els diaris de Guillem Simó *En aquesta part del món. Dietaris 1974-2003* (2005).

Alguns dels trets més definitoris o característics de l'escriptura dietarística, com ara la datació, el fragmentarisme i la repetició,⁶ es revelen en aquest dietari de forma natural, quasi espontània. La data és una constant, tot i que el ritme morós d'aquesta obra ve donat per les repeticions que es deriven de les activitats quotidianes de l'autor, que en aquells anys es redueixen a contestar la correspondència, llegir periòdics i revistes especialment –però també llibres d'assaig i obres de caràcter autobiogràfic que li envia el seu fill o alguns vells amics des del País Valencià– i a veure les pel·lícules que emetia la TV francesa –d'una qualitat certament envejable si es compara amb la programació pública actual. Una rutina que no solament el manté intel·lectualment viu i en contacte al món exterior sinó que dóna sentit al seu dia, tant que si es veu modificada per qualsevol motiu –com ara, la vaga televisiva (SFP) durant el mes de març de 1979– «s'asfixia» (2008: 188); una expressió prou justa per descriure l'atmosfera que impregna aquesta obra i la fragilitat de l'home que escriu aquests quaderns.

Aquests costums ferris se sumen a una altra de les constants del diari, vertader *leitmotiv* que travessa l'escriptura: la presència de la mort i de la malaltia. En aquest sentit és significatiu el registre sistemàtic en el diari de les morts de personatges públics —artistes, escriptors, polítics, etc.— i de coneguts seus que són el contrapunt de les notes en què ell mateix confessa estar permanentment esperant el desenllaç final:

Durant anys i anys, des de fa més d'un quart de segle, el mateix tema sempre, pàgina darrere pàgina: la malaltia i el desenllaç pressentit. Un exercici ben va, que no condueix a res [...] L'hora vindrà, potser ja és en camí, sense necessitat d'estar-ne pendent (2008: 188).

Una cadència vital que es manifesta de manera molt intensa –despullada de qualsevol artifici– i dóna compte de l'experiència d'Emili Gómez Nadal: de l'home, però també del polític i l'intel·lectual. La faceta pública i la privada es confonen i emergeixen tal com són en realitat: indestriables, oferint la dimensió més completa, més comple-

6. Vegeu Esteve (2010).

xa i humana d'Emili Gómez Nadal, en què reconeixem la importància de la seua trajectòria.

2. IMATGE PÚBLICA *VERSUS* IMATGE PRIVADA

Aquests diaris actuen com si foren el llinard que separa el seu món privat i la realitat exterior (nacional i internacional); són el lloc ideal on filtrar tot allò que li arriba del món exterior —a través de finestres reals (des de les quals observar l'oratge, transformat en una sort de termòmetre anímic) i figurades (la premsa i la televisió)— per transformar-lo en anàlisi crítica, apunt poètic o plany.

2.1. «Estranger ací, més encara allà» la condició d'exiliat

Al llarg de les pàgines d'aquests diaris, Gómez Nadal dibuixa una identitat marcada per la circumstància de l'exili. Mostra un cansament vital que sovint es concreta en la sensació de no haver arrelat enlloc, de sentir-se permanentment exiliat, lluny de tots (del País Valencià, però també de París): ni francès ni espanyol. Aquest estranyament s'agreuja a causa de l'aïllament físic —viu al camp, en una petita població occitana, a Valença d'Agen— i també emocional —el contacte amb els pocs amics i familiars, llevat de la dona i la filla, és quasi exclusivament epistolar.

Un estat de desesperança que contrasta, si més no, amb la tenacitat que demostra a l'hora de deixar rastre dels seus pensaments i les seues observacions dia rere dia. L'escriptura del diari s'imposa, doncs, com una necessitat vital, per constatar precisament el pas d'uns dies que qualifica d'inútils; per salvar-los de l'oblit i dotar-los així d'*utilitat*. Representa, en definitiva, la seua lluita interna per existir, per aferrar-se a la vida malgrat tot, malgrat ell mateix. Fins i tot es planteja la relectura dels divuit quaderns que té escrits per repassar trenta-cinc anys de vida amb la voluntat d'acomiar-se'n (2008: 157).

Malgrat la distància que constata en aquesta lectura entre el Gómez Nadal de fa trenta anys i l'actual no pot estar-se d'afirmar que

l'escriptura d'aquest dietari ha esdevingut el seu refugi, una de les funcions clàssiques dels dietaris: «quina altra manera hi ha de viure, ja fora d'aquestes pàgines?» (2008: 158).⁷ Cal dir que aquest estranyament que impedeix el dietarista reconèixer-se en els seus textos, passats els anys, la retrobem en molts altres dietaristes catalans, com ara Marià Manent en *L'aroma d'arç*. Segons argumenta M. Millares (1988: 33): «La fragmentarietat del text fa irrecognoscible el dietarista en mostrar-lo (als seus propis ulls i als nostres) com un subjecte [...] en estat privatiu; un subjecte intersticial».

No sabem, però, si aquesta lectura està motivada per la intenció —soterrada— d'una futura publicació⁸ o simplement per la voluntat de deixar els quaderns al seu fill com a herència i testimoni familiar. Siga com vulga, advertim la coneguda funció dels diaris com *avant-text*, que formula Philippe Lejeune (1998), segons la qual el diari pot arribar a ser el punt de partida o material font per a confegir obres literàries en forma de dietaris, de memòries, d'autobiografies, etc. Així ho expressa Gómez Nadal: «Puix que les anotacions de tota «agenda» no tenen altra justificació que poder ser utilitzades passats els anys. I per això caldria durar i tindre quelcom a dir» (2008:133). De fet, el mateix Gómez Nadal les utilitzarà, en part, per elaborar una antologia de textos que F. Pérez Moragón i M. Aznar li proposen i que es publicarà finalment l'any 1990,⁹ complint també amb una altra funció pròpia dels diaris: la de magatzem d'escrius, records o reflexions. El procés d'aquesta publicació, però, es dilatarà en excés —amanit amb alguns silencis i malentesos—, fet que desfermarà el desassossec de Gómez Nadal. Molts dels sotracos emocionals que llegim en aquests diaris són plasmats en forma de percepcions i referències a l'oratge, com també sol ser habitual en aquests escrits autobiogràfics.

7. Tot i que de vegades, guanyat per la desesperança, també afirma el contrari: «De què pot servir entossudir-se a omplir aquestes pàgines sense futur?» (2008: 124).

8. Segons puntualitza el seu fill en la introducció d'aquest volum (2008: 64-65), en les agendes originals constaven algunes marques classificatòries.

9. *Articles (1930-1939)*. *El País Valencià i els altres*, València, Alfons el Magnànim, IVEI.

El registre d'aquestes sensacions actua com un cordó umbilical que connecta l'escriptor amb l'entorn natural i l'influeix. Són incursions poètiques aïllades a recer de la fenomenologia meteorològica i del seu efecte en el paisatge i en l'esperit del dietarista. Així ho veiem en el text amb què enceta el 1980, l'1 de gener: «Un nou any que comença amb la pluja i la grisor per fora, i per dins. I tot sempre igual, un dia empenyent l'altre...». Una monotonia que arriba a ser desoladora en altres moments:

Dissabte 30 [setembre, 1978]

La pluja ens ha arribat a la nit, la jornada roman grisa i la temperatura comença a baixar [...] és ben bé el temps de replegament que torna. Ací encara? I per quant temps? Fer com si el temps no comptara? El seny ho aconsella però, com fer per creure-hi? Tot és ja darrere (2008: 161).¹⁰

Fixem-nos, però, de nou en les darreres paraules d'aquesta citació —«Tot és ja darrere»— perquè són un magnífic resum de l'actitud amb què Gómez Nadal escriu aquests quaderns. La sensació de no tenir futur, ni tampoc present (llevat de l'escriptura d'aquests quaderns) domina tota l'obra i la satura d'una sentiment d'angoixa que esfereix el lector. Ací rau una de les contradiccions més fascinants d'aquesta obra, perquè precisament l'anotació en aquests quaderns intensifica a el seu present, que s'eixampla i transcendeix gràcies a aquests quaderns, com comentàvem adés. Amb tot, només sembla reconèixer com a vida verdadera la passada: «Tot és ja darrere»; i tanmateix, la relació amb aquest passat és del tot ambivalent, com veurem tot seguit.

2.2. Entre la melangia i l'oblit: ser valencià, d'ètnia catalana

D'una banda, el passat llunyà dels primers anys d'exili a França (la lluita antifeixista, les activitats culturals i polítiques d'aquell moment, etc.) és recordat amb melangia però també amb determinació. Cada

10. I que alterna amb aïllats moments de pau, com el que descriu en anotacions com aquesta: «El sol i el vent marítim equilibrant-se. Silenci i calma. L'amenaça que pesa sobre ell, fent d'este racó modestíssim una manera de paradís que hom embelleix ja, perquè aportà estabilitat i respir, malgrat tot» (2008: 154).

any, puntualment, registra l'aniversari de la seua partida, en creuar els Pirineus (el sis de febrer, pocs dies abans del seu aniversari). Tot i que, de l'altra, en aquestes dues efemèrides expressa el seu desig de ser oblidat. L'últim febrer que s'ha conservat (1988) anota: «Quaranta-quatre anys d'exili. Oblit, anonimat, silenci és el que cal esperar des d'ara, puix que les sol·licitacions que vénen del País semblen haver cessat al cap de quinze anys d'insistències...».

La seua actitud pública en relació amb les constants invitacions que li arriben del País en un període decisiu (la transició democràtica espanyola) és de distanciament per evitar ser manipulat.¹¹ Li demanen, amb insistència, «exercir la memòria» —seguint la definició de Ricoeur (2003)— per recordar el passat dels primers anys d'exili i de l'activitat política dels anys trenta, però s'hi nega a convertir-se en símbol per evitar «deformacions triomfalistes» (2008: 89). Defuig la instrumentalització que s'ensuma en algunes de les proposicions, amb contundència i certa amargor, com es pot veure en diferents anotacions ben pròximes, datades a l'octubre de 1977: «Està ben clar que mai més retornaré al País, i menys encara per a «figurar» [...] No. Puix que mite hi ha, almenys no fer res per a fomentar-lo, ja que de res serviria fer entendre la raó» (2008: 87).

Aquesta autoexclusió de la realitat política del País contrasta amb l'interés i el profund coneixement que demostra tenir de l'actualitat política i cultural valenciana (i també internacional). Una connexió que li arriba de la mà de la lectura de premsa o revistes (*Las Provincias*, *Serra d'Or*, *L'Espill*, *Trellat*, *El Temps*...), però també de literatura memorialística i assaig.¹²

De nou, torna a surar l'ambigüitat. El seu desig de ruptura o d'indiferència respecte al que passa al País Valencià no deixa de ser una

11. Només en unes poques entrades reconeix com és de reconfortant que es recorden d'ell, sobretot quan la seua participació és tractada i descrita amb objectivitat i rigor. Així, destaca molt positivament els papers que li dediquen Ricard Blasco, Manuel Aznar, Pérez Moragón, fonamentalment.

12. Sobretot els Premis Joan Fuster, dels Premis Octubre, com ara *Història de la senyera al País Valencià*, d'Orts i Bosch, que considera tendenciosos. *País Perplex*, J.-V. Marqués, que titlla d'abstracte. O altres títols com *Tots els camins duen a Roma*, de Gaziol que el fan concloure que no s'ha d'exhibir la vida privada ni llançar reflexions moralitzadores (2008: 278). Dos trets que no trobarem en els seus diaris.

cuirassa o un escut per combatre la nostàlgia. Gómez Nadal s'auto-convenç —com si a força d'escriure-ho es convertís en realitat— de la impossibilitat de participar en el present valencià, molt probablement, perquè la deriva del País Valencià en qüestions culturals i sobretot polítiques i identitàries, el neguiteja: «El projecte d'Estatut en preparació mostra ja que, com diu l'hime regional, servirà per «ofrendar nuevas glorias a España». Arribar a oblidar tot això, pel temps que puga quedar, guardant la pau de l'ànima» (263). En aquests mots podem reconèixer el dret a l'oblit de què parla Todorov (2000), davant circumstàncies doloroses. Un oblit, doncs, sanador —teràpèutic si es vol—, que no s'oposa a la memòria sinó que n'és el revés, l'altra cara irrenunciable.

Aquesta és, si més no, la motivació última de la decisió de demanar-li al seu nebot suspendre la subscripció a *Las Provincias*, un diari que il·lustra perfectament la transformació ideològica del nacionalisme valencià anterior a la Guerra Civil.

Las Provincias han treballat bé, cap perill de «separatismo a la catalana»; l'òrgan oficiós de la UCD i del conservadorisme sucursalista deu triomfar hui. Com ja fa un segle [...] la burgesia valenciana i el seu diari continuen traint el País i servint l'Estat Espanyol. L'anticatalanisme, és a dir, el refús de la identitat nacional, esdevé l'instrument ideal d'aquesta política (2008: 187).

Diversos són els motius que furguen en la mateixa ferida. Així per exemple, es plany de la inexistència del valencianisme:

Pense en el comunicat del «Grup d'Acció Valencianista» vist en una de LP arribades ahir; i on després de dir que hom no és partidari de la violència sinó de l'acció cultural, demana una investigació rigorosa, insinuant que Fuster i Sanchis Guarnier podrien estar a l'origen dels atemptats per tal de fer-se la popularitat perduda quan reclamaven l'oficialitat del català al PV; però, què és el «valencianisme» en 1978? (173).

També del retorn de l'anticatalanisme dels temps «històricament agressiu, intolerant, dels anys trenta. No res a esperar» (247), de la

metamorfosi blavera d'antics nacionalistes dels anys trenta (Casp i Adlert), dels atemptats contra Joan Fuster, o de la marginalitat del nacionalisme valencià (283) i les *rebaixes* de l'Estat d'Autonomia valencià, començant pel nom: «ja no som ni *Reino* ni país, sinó Comunidad Valenciana!» (309). Actituds que es contraposen amb el que passa a Catalunya en les eleccions de 1982, que esdevé l'única esperança.

Gómez Nadal recorre sovint a la ironia més subtil per a criticar les falsedats en qüestió d'identitat nacional o col·lectiva i per subratllar-ne les renúncies nacionalistes. Ja ho hem vist en referència al nom del País i també ho fa en relació amb el fals bilingüisme. En rebre una carta en castellà d'un periodista que demanava algunes dades que recordava, escriu: «Cortesía que no impedeix de respondre en valencià a una carta escrita en espanyol; puix que sembla que hi ha bilingüisme... En tot cas, és la sola cosa sobre la qual no cedir: l'idioma» (274). Perquè Gómez Nadal té molt clara la prioritat per subsistir com a *ètnia*: l'acció cultural a través del conreu de la llengua.¹³ Per això mostra gran preocupació davant la immigració pel que representa per a la minoria valencianoparlant (230). Tot i que, escadusserament, hi ha alguns motius de celebració i alegria, com la fortalesa d'un projecte com el d'ACPV (inimaginable en els anys 30), l'aparició del *Diario de Valencia* o la solidaritat catalana:

Àdhuc reixint, la conspiració antinacional al PV, animada per la gent que mediatitza Consell preautonòmic, Acadèmia de Cultura Valenciana, lo Rat Penat, etc., no podrà res contra la qualitat intel·lectual i la normalitat cultural de tot ço que es fa solidàriament amb els altres sectors i territoris de l'ètnia que, hom vulga o no, és catalana (2008: 242).

Un capítol a banda mereix, la crítica al partit comunista que ara només resumiren en dues citacions del tot eloqüents per cloure aquest article. La primera es refereix al PCF i és tan breu com contundent: «com poder fer compatible l'esperit crític i el dogmatisme?» (228). La

13. Amb aquest terme es refereix a la unitat cultural, social i lingüística dels territoris de parla catalana.

segona, l'escriu dos dies després: «Clar, com l'aigua clara, en u: si el món occidental està ple d'injustícies, no res invita a acceptar com a solució la societat proposada pel «món socialista». El primer de tots els drets, la llibertat d'esperit» (228).

3. ALGUNES CONCLUSIONS

Comptat i debatut, els diaris d'Emili Gómez Nadal constitueixen una mostra excepcional de diari íntim en la literatura catalana. Són una raó més per continuar recuperant papers inèdits escrits al compàs dels dies i reivindicant unes obres que, a més del valor literari, continuen oferint lliçons de vida. Hi reconeixem la funció de refugi, d'ancora on arrelar les vivències d'un present dolorós, però també el magatzem i el possible *avant-text* d'unes memòries a què renuncià.

Per cada línia d'aquests diaris raja la vida. El testimoni humà, sensible i contradictori d'una figura de gran rellevància per a la nostra cultura. En aquestes anotacions sentim una veu que es projecta i s'emmiralla en una climatologia gelada i trista, sota l'ombra constant de la mort; copsem la lucidesa i la capacitat crítica d'un pensador compromès amb la llibertat en majúscules. Un intel·lectual que observa, que llegeix i malda per entendre el que passa al món en què viu; que pensa, al capdavant, en Europa, en França, però sobretot en el seu País Valencià —que vol i se'n dol— i en la supervivència d'una cultura minoritària com la valenciana, durant uns anys convulsos i decisius de la nostra història recent, sense els quals —i sense testimonis com el seu— no és possible entendre el nostre present.

BIBLIOGRAFIA

- BALAGUER (2015): Enric Balaguer et alii, *Aproximació a l'altre*, Amsterdam: John Benjamins.
- BALAGUER (2016): Enric Balaguer «Agustí Pons, biògraf», dins *Literatura catalana contemporània: crítica, transmissió textual i didàctica*, Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura / Universitat de Vic / Universitat Central de Catalunya, ps. 109-126.

- ESPINÓS (2015): Joaquim Espinós et ali, *La biografia a examen*, Barcelona: PAM.
- ESTEVE, A (2010): Anna Esteve, *El dietarisme català entre dos segles*, Barcelona / Alacant: PAM / IFFV.
- GÓMEZ ANDRÉS & PÉREZ MORAGÓN (eds.) (2008): A. Gómez Andrés & F. Pérez Moragón, *Emili Gómez Nadal: diaris i records*, València: PUV.
- LEJEUNE (1998): Philippe Lejeune, *Les brouillons de soi*, París: Seuil.
- MUÑOZ MILLARES (1998): José Muñoz Millares, «Marià Manent i l'escriptura del dietaris», *Reduccions*, 37, ps. 27-37.
- MUÑOZ, G. (2008): Gustau Muñoz, «Emili Gómez Nadal: diaris i records», *Eines* 5, ps. 184-185.
- RICOEUR (2003): Paul Ricoeur, *La memòria, la història, el olvido*, Madrid, Trota.
- TODOROV (2000): Tzvetan Todorov, *Los abusos de la memoria*, Barcelona: Paidós.